

FILOSOFII ANTICI ÎN CĂUTAREA FORMEI PERFECTE DE GUVERNARE. DEFINIȚIILE DEMOCRAȚIEI ȘI MODURILE PRACTICE DE PUNERE ÎN APLICĂRE A ACESTEIA

Lect.univ.dr. Diana Dănișor

Les sages de l'antiquité se sont toujours demandé: quelle pouvait bien être la forme parfaite de gouvernement. Dans cet article on a essayé d'inventorier les définitions de la démocratie données par les philosophes antiques et non seulement par eux. Ainsi l'on a proposé les définitions de Hérodote, de Platon, d'Aristote et de Polybe. Enfin l' on a voulu voir si la pratique correspondait à la théorie.

1. Preliminarii. În ceea ce-i privește pe înțelepți, aceștia s-au întrebat care ar fi forma cea mai bună de guvernare și au încercat să traseze contururile Republicii perfecte. În trei discursuri pe care le-a atribuit perșilor deoarece, spunea el, părea incredibil să aparțină vreunui grec, Herodot s-a străduit să determine caracterele, avantajele și inconvenientele fiecăreia din cele trei forme de guvernare. Este prima clasificare a regimurilor politice pe care o cunoaștem. Democrația, așa cum o înțelege el, prezintă patru trăsături esențiale: 1. toți cetățenii sunt egali în fața legii; 2. numirea magistraților are loc prin tragere la sorți; 3. magistrații sunt responsabili; 4. poporul, în întregime, își exprimă avizul în toate chestiunile care pot să i se prezinte¹. Puterea rezidă în comunitatea cetățenilor. Herodot, laudând meritele guvernământului mulțimii, nu pretinde totuși că acest guvernământ ar fi posibil pretutindeni și că el ar fi durabil. Un popor care nu a fost învățat nimic, care n-a învățat să discearnă ce este bun de ce este rău, ce este just de ce este injust, nu va fi în mod normal în stare să guverneze. Poporul dezordonat nu știe ce face și violențele lui sunt la fel de intolerabile ca și arbitrariul unui tiran. În plus, cei răi se asociază pentru a flata pasiunile mulțimii, pentru a o domina, prinzând-o în punctele ei slabe, până în ziua în care un om se va prezenta ca apărător al poporului oprimat de demagogi. Drept recunoștință pentru serviciul acordat, mulțimea îi va da puterea eliberatorului său și astfel se va restabili monarhia, cu toate pericolele inerente exercițiului unei puteri fără responsabilitate. "În mod curent gânditorii sec. IV sunt făcuți adversari ai democrației."²

2. Platon și definițiile date formelor de guvernare. Platon și Aristotel deduc teoria celor trei guvernăminte, primul din analiza sufletului uman, cel de-al

¹ Herodot, III, 80-82.

² Claude Mosse, *Aspects sociaux et politiques du déclin de la Cité grecque au IVe siècle avant J.-C. La fin de la démocratie athenienne*, Paris, PUF, 1962, p. 362.

doilea din observarea faptelor sociale și, în ciuda diferenței punctelor de vedere din start, ajung la același rezultat. Nu există, pentru ei, decât trei guvernăminte posibile, pentru că puterea, prin chiar natura lucrurilor, nu poate aparține decât unei persoane sau mai multora, sau tuturor. Trebuie deci, cu necesitate, să existe monarhie, aristocrație sau democrație. Dacă monarhul, aristocrații sau mulțimea, în loc să guverneze în interesul general, guvernează într-un interes particular, va exista tiranie, oligarhie sau demagogie. Dar acestea nu sunt decât simple coruperi ale puterii, principiul este mereu același, numai utilizarea diferă. Astfel tirania este o deviație de la monarhie, cum oligarhia este o deviație de la aristocrație și demagogia o deviație de la democrație. Observația este justă deoarece în zadar, în timpurile moderne, spirite eminente precum Montesquieu, printre alții, au încercat să traseze o linie de demarcație științifică între monarhie și despotismul unui tiran. Ceea ce este adevărat, este că fiecare din cele trei mari spații de guvernământ poate, în practică, să ofere varietăți destul de numeroase. Între regalitatea absolută și ereditară, pe de o parte, și regalitatea temporară și electivă, pe de altă parte, există multe nuanțe; la fel pentru aristocrație și pentru democrație. S-ar putea spune chiar, fără prea mare exagerare, că aceste ultime două forme de guvernământ nu se întâlnesc deloc în fapt, fără a fi alterate de vreo oarecare deviație. Aristocrația, riguros vorbind, este guvernământul celor mai buni, celor mai demni; or ceea ce găsim aproape întotdeauna sub pretext de aristocrație, este guvernământul oamenilor celor mai puternici sau celor mai bogați. Democrația ateniană în mijlocul căreia trăia Platon era oare în mod real guvernarea statului de către întreg poporul? Mulțimea nu se supunea orbește la sugestiile unor demagogi turbulenți sau ambițioși?

Destul de curent, democrația desemnează, "mai degrabă decât un guvernământ fondat, de altfel, la început, pe tragerea la sorti a responsabililor mai degrabă decât pe alegerea lor, în Antichitate ea desemnează o cetate - un mic stat - care se guvernează prin ea însăși fără să se găsească supusă despoților străini. oricare ar fi, finalmente regimul său politic"³. Platon, scriind despre trăsăturile sub care se prezintă tirania, spune că la originea sa aceasta vine, într-un mod aproape evident, de la democrație. Pentru Platon, de asemenea, democrația este locul în care "câinii sunt asemenea stăpânei lor", în care "caii și măgarii, învățați să se miște cu o alură liberă și mândră, îi lovesc pe toți aceia pe care-i întâlnesc în drumul lor".

În mod curent, se face din gânditorii politici ai sec. IV î.Ch., adversari ai democrației. Respingerea democrației de către Platon s-ar integra în ansamblul filosofiei sale, în mod special în teoria cunoașterii și în concepția sa, aristocratică, despre știința rezervată unui mic număr de aleși. Astfel, în *Republica*, el afirma că "democrația era un regim agreabil"⁴, iar în *Politica* spunea că "în democrație se

³ Guy Hermet, *Culture et démocratie*, UNESCO, Albin Michel, Paris, 1993, p. 49.

⁴ Platon, *République*, 558 c.

trăiește cel mai bine"⁵. Cu toate acestea, el condamnă de o manieră absolută principiul pe care se bazează democrația: "suveranitatea Demosului"⁶. Pentru Platon, astfel, nu putea exista democrație bună deoarece *Demosul* ignorant nu putea să judece ce este bine și ce este rău, ce este frumos și ce este urât, ce este drept și ce este nedrept, în politică sau teatru, în morală sau estetică, neavând știința necesară pentru a face așa ceva. Cu toate acestea, în tinerețe, Platon poate încă să facă, sub influența lui Socrate, în *Criton*, o veritabilă apologie a democrației ateniene. În *Republica*, însă, el scrie: "După părerea mea, democrația se stabilește atunci când cei săraci, victorioși asupra inamicilor lor, îi masacrează pe unii, îi condamnă pe alții și împart cu ceilalți guvernământul și magistraturile: cel mai adesea, atunci, magistraturile sunt trase la sorți"⁷.

În consecință, când vedem filosofii greci că descriu condițiile în care trebuie să funcționeze o anumită formă de guvernare, simțim că n-au sub priviri vreun model pe care să-l reproducă fidel. Platon se abandonează prea des unor vise de ideal. Aristotel, mai pozitiv, caută să reunească, să grupeze tot ceea ce a judecat bun în faptele pe care le-a observat; este și asta, într-o anumită măsură cel puțin, o utopie.

Platon nu iubește democrația; el mărturisește o preferință marcată pentru guvernământul aristocratic, adică pentru un regim care-i însărcinează pe cei mai buni cetățeni cu conducerea afacerilor statului. Dar el dorește totuși ca mulțimea, oricât de inferioară i-ar părea, să aibă oarecari drepturi, a căror exercitare ar putea preveni unele abuzuri. El estimează că s-ar cuveni în mod special să fie plasat, alături de magistrații care guvernează, un corp care nu va acționa ci va veghea la menținerea legilor. Aceștia vor fi aleși de către întregul popor, deoarece Platon acordă dreptul de vot, cel puțin la primul nivel, tuturor cetățenilor care sunt în stare să poarte o armă sau care au purtat-o la vârsta matură.⁸ Alegerile trebuind să aibă loc la mai multe grade, este permis să se speră că aleșii vor fi fiind cetățeni înțelepți și experimentați și că se vor opune nu doar măsurilor care ar aduce direct atingere principiilor pe care se bazează statul, ci mai ales rezoluțiilor care amenință constituția doar de o manieră indirectă și uneori chiar împotriva celor care le adoptă.

Platon vrea, de asemenea, ca magistrații să fie responsabili de administrarea lor în fața celor care i-au numit sau care au fost obligați să le suporte puterea. Această obligație de a da socoteală de utilizarea dată unei magistraturi va avea un dublu avantaj: ea-i va opri mai întâi pe cei incapabili care ar fi tentați să-și pună candidatura; îi va obliga pe magistrați să-și facă datoria. În plus, va obișnui masa cetățenilor să exercite o vigoare asupra abuzurilor și-i va face pe alegători mai prevăzători în interesul general.

⁵ Platon, *Politique*, 303 b.

⁶ Claude Mossé, *op. cit.*, p. 364.

⁷ Platon, *République*, 557 a.

⁸ Platon, *Leges*, V, 732 b.

Ceea ce dovedește foarte bine de altfel că Platon nu este sistematic ostil democrației, este faptul că, dacă i s-ar da posibilitatea să aleagă între această formă de guvernământ și o oligarhie, ar opta, probabil, pentru o democrație partajată. Este mai ușor, spune el, să ajungi la o guvernare excelentă plecând de la o anumită democrație, decât plecând de la oligarhie; căci tocmai cu această din urmă formă de guvernământ un stat are cei mai mulți stăpâni.⁹

3. Aristotel și soluția sa de guvernare. Dacă Platon este favorabil aristocrației, elevul său, Aristotel, după un examen matur al tuturor motivelor ce-ar putea fi invocate pentru a justifica guvernământul cetățenilor celor mai virtuoși, celor mai merituși, celor mai puternici, celor mai bogați, înlătură orice altă soluție în afara guvernământului masei cetățenilor. El recunoaște, fără a ezita, că indivizii luați izolat din mulțime nu au o prea mare valoare. Dar dacă, în loc să fie separați unii de alții, sunt studiați cu toții luați în ansamblul lor, se ajunge la o valoare cu care nici o alta nu este comparabilă. În *Politica* el pleacă de la principiul însuși, întrebându-se: "Trebuie oare să redăm suveranitatea multitudinii mai degrabă decât oamenilor celor mai eminenti, întotdeauna în număr mic? Această soluționare a problemei prezintă câteva neajunsuri, dar poate că închide în ea adevărul. Căci este posibil ca aceia care compun multitudinea, chiar dacă fiecare dintre ei nu ar fi un om superior, câștigă atunci când sunt reuniți, în raport cu oamenii eminenti, nu individual, ci luați în ansamblul lor"¹⁰. Astfel, pentru Aristotel, superioritatea cantitativă a masei asupra individului, oricât de eminent ar fi acesta, sfârșește prin a deveni calitativă.¹¹

Aristotel remarcă totuși, pe bună dreptate, că oligarhia sau aristocrația deviată sub influența exigențelor practicii, nu constă cu necesitate în suveranitatea unei minorități, tot așa cum nici democrația nu se bazează pe suveranitatea numărului. Dacă se întâlnește, într-adevăr, un stat compus din o mie trei sute de persoane și dacă printre acestea sunt o mie de cetățeni bogați, care i-au deposedat pe ceilalți trei sute de orice putere politică sub pretext că ei sunt săraci, guvernul, chiar dacă aparține majorității, nu va putea fi numit democratic. La fel, nu va exista oligarhie, dacă cei săraci, chiar dacă sunt în minoritate, au reușit să îndeparteze de la putere majoritatea compusă din cetățeni bogați. Majoritatea sau minoritatea, chiar dacă etimologia cuvântului oligarhie pare să țină cont de ele, sunt lipsite de influență din acest punct de vedere. Adevărul este că, în drept, există democrație acolo unde suveranitatea aparține tuturor oamenilor liberi și oligarhie acolo unde aparține exclusiv bogaților. Numai că, cum în fapt, cei bogați sunt în mod obișnuit minoritatea și cei săraci majoritatea, este scuzabil să se spună că oligarhia este guvernarea celui mai mic număr¹².

⁹ Platon, *Leges*, V, 710 a.

¹⁰ Aristotel, *Politique*, III, 6,4, (1281 a 40 - 1281 b).

¹¹ Aristotel, *Politique*, III, 10, 6 (1286 a 31-33)

¹² Aristote, *Politique*, IV, 3, & & de la 6 la 7.

Mai întâi, democrația îi pare lui Aristotel regimul necesar în mod fatal, din moment ce cetățile se măresc. Avantajul democrației este stabilitatea, deoarece pretutindeni Demosul formează majoritatea. Aristotel utilizează în clasificarea regimurilor, un cuvânt aparte pentru a desemna acest regim mixt și excelent pe care-l reprezintă democrația conștientă și care respectă legile. Acest cuvânt este *politeia*. Pentru Aristotel aceasta semnifică constituția prin excelență sau, după cum este tradus adesea, republica. "Căci *politeia* este, în definitiv, un amestec de oligarhie și de democrație. Dar avem obiceiul să vorbim când de *politeia*, când de amestec aplicat când spre democrație, când spre aristocrație, când spre oligarhie."¹³ De asemenea, dintre toate regimurile existente, democrația este cea care se apropie cel mai mult de *politeia* ideală care nu este altceva, în fond, decât o democrație moderată.¹⁴ Pentru filosoful nostru, prima condiție a menținerii democrației și a justificării sale este respectul datorat legilor.¹⁵

Aristotel distinge deci mai multe feluri de democrație. Prima este caracterizată prin egalitatea absolută a tuturor cetățenilor; cei săraci și cei bogați participă la suveranitate în aceleași proporții; nici o condiție cenșitară nu este cerută pentru a exersa funcțiile publice. Este democrația în completa ei puritate. În cea de-a doua, un cens foarte modic este cerut de la cei care aspiră la magistraturi. Egalitatea nu mai este perfectă, deoarece cetățenii care posedă censul fixat sunt într-o situație mai bună decât aceea a cetățenilor care nu-l posedă.¹⁶ Aristotel mai distinge o democrație, în care toată lumea poate să ajungă la magistraturi, dar și toată lumea trebuie să se conformeze legii, și o opune unei democrații în care legea și-a pierdut suveranitatea și mulțimea decide tot ceea ce-i place. Este adevărat că în acest ultim caz nu mai există, la drept vorbind, guvern, deoarece nu mai există puteri legale; statul devine prada demagogilor.

Aristotel, ghicim cu ușurință, respinge cu oroare o astfel de anarhie. El este, natural, mai puțin sever cu primul fel de guvernământ democratic și, totuși, nu disimulează inconvenientele acestei democrații absolute care dă ca principiu egalitatea, o egalitate în număr și nu una care ține de capacitate sau de merit.¹⁷ Dacă nu se ține cont decât de număr, fără a considera valoarea persoanelor, cetățenii bogați nu sunt oare abandonați la discreția cetățenilor săraci? Aceștia din urmă vor fi întotdeauna, în fapt, cei mai numeroși, și le va fi ușor să le impună celorlalți toate legile pe care consideră cu cale să le adopte¹⁸. Pentru ca un guvernământ democratic să fie tolerabil, trebuie ca poporul să se supună legilor fundamentale ale societății și să nu-și imagineze că poate substitui acestor legi toate capriciile sale. Aristotel distinge, într-adevăr, o justiție democratică de una oligarhică: "De exemplu, se crede că justiția este egalitatea; și ea nu există în fapt,

¹³ Aristote, *Politique*, IV, 1293b.

¹⁴ Aristotel, *Politique*, VI, 7-9 (1293b-1294b); IV, 7-10 (1328a-1330a).

¹⁵ Claude Mossé, *op. cit.*, p. 367.

¹⁶ Aristote, *Politique*, IV, 4, & 2 și urm.

¹⁷ Aristote, *Politique*, V, 1, & 7 și 8.

¹⁸ Aristote, *Politique*, VI, 1, & 4 și 10.

nu pentru toți, ci doar pentru egali; inegalitatea, de asemenea, pare a fi justă și ea este, într-adevăr, nu pentru toți, ci doar pentru indivizi inegali. Or se omite acest "pentru cine" și din cauza aceasta se judecă prost."¹⁹

Aristotel voia deci, în fond, ca drepturile fiecăruia să fie reglementate urmând aptitudinile și meritele sale: "dar egalitatea este de două feluri: egalitatea în număr și egalitatea după merit"²⁰. El ar prefera această egalitate proporțională egalității prin efectul căreia toți cetățenii, indistinct, sunt investiți cu toate drepturile. Aristotel concluzionează că trebuie amestecate cele două feluri de egalitate: "Astfel, trebuie să utilizăm, în cutare caz, egalitatea aritmetică, în cutare alt caz, egalitatea după merit"²¹. Simțim chiar că idealul, pentru el, ar fi guvernământul claselor de mijloc, a căror înțelepciune îi place să o laude. Clasa mijlocie este cea care-i asigură unui stat echilibrul și stabilitatea; ea este inamicul revoluțiilor, pentru că membrii din care este compusă sunt în mod obișnuit lipsiți de ambiția care împinge la acțiuni vinovate și se bucură de o bunăstare care îi apără de sugestiile rele ale sărăciei²². "Clasa de mijloc, spune Aristotel, se supune mai ușor decât oricare alta la ordinele rațiunii, la aceste ordine care sunt ascultate atât de dificil când te bucuri de vreun avantaj extraordinar, ca frumusețea, forța, nașterea, bogăția, sau când suferi de vreo inferioritate excesivă ca sărăcia, slăbiciunea și obscuritatea. În primul caz, orgoliul pe care-l dă o poziție atât de strălucitoare împinge la atentate; în cel de-al doilea, perversitatea se întoarce spre delictul particular. Cele două clase extreme sunt astfel la fel de periculoase pentru cetate²³... Persoanele clasei de mijloc nu invidiază, ca cei săraci, averea celui alt, și averea lor nu este un obiect de invidie așa cum este adeseori cea a celor bogați pentru cei săraci. Statul trăiește astfel fără pericole, într-o securitate profundă, fără a forma și fără a se teme de vreo conspirație²⁴... Statele cele mai bine administrate sunt acelea în care clasa de mijloc este mai numeroasă și mai puternică decât celelalte reunite sau cel puțin decât fiecare dintre cele două luate separat. Alăturându-se unei părți sau alteia, conform circumstanțelor, ea restabilește echilibrul și împiedică orice preponderență excesivă²⁵... Clasa de mijloc este singura care nu se revoltă niciodată Acolo unde averile mijlocii sunt numeroase, există mai puține mișcări și mai puține disensiuni revoluționare. Proprietatea de mijloc face democrațiile mai liniștite și mai durabile decât oligarhiile."²⁶ Aristotel adaugă ca ultimă dovadă în sprijinul observațiilor sale asupra excelenței clasei de

¹⁹ Aristote, *Politique*, III, 1180a, II s qq.

²⁰ Aristote, *Politique*, V, I, 1301a, sqq.

²¹ Aristote, *Politique*, III, 1180 a.

²² Aristote, *Politique*, V, 1.

²³ Aristote, *Politique*, IV, 9, & 4.

²⁴ Aristote, *Politique*, IV, 9, & 7.

²⁵ Aristote, *Politique*, IV, 9, & 8.

²⁶ Aristote, *Politique*, IV, 9, & 9.

mijloc, această remarcă din care au ieșit aproape toți marii legiuitori: Lycurg, Solon, Charondas făceau parte din ei.²⁷

Aristotel este deci partizanul democrației, dar al unei democrații moderate. Spre deosebire de Platon, el admite principiul pe care se fondează regimul democratic: suveranitatea populară. "Cert, democrația nu este regimul ideal. Dar cu condiția să se introducă în el câteva elemente "aristocratice", acesta poate fi un regim complet valabil, cu care filosoful trebuie să se obișnuiască"²⁸. La fel ca și Platon, Aristotel scrie, atunci când clasifică regimurile, că "democrația este regimul în care magistraturile se împart prin tragere la soți"²⁹. El o repetă în *Politica*: "tragerea la sorti este considerată ca democratică, alegerea, ca oligarhică"³⁰. Distincția dintre egalitatea aritmetică și egalitatea după merit, care "venea să corecteze egalitatea democratică, a jucat deci un mare rol în toate reflecțiile asupra democrației și contra ei. Ea permite să se remedieze incompetența populară"³¹.

4. Polybe și rezultatul practic al meditațiilor sale. Polybe a suferit influența constituției romane al cărei mare admirator era. Cum el este mai mult istoric decât filosof și cum a fost activ amestecat în viața publică, expune ceea ce a văzut funcționând mai degrabă decât rezultatul meditațiilor sale personale. Nu întârzie să discute meritele republicii ideale a lui Platon sau să o pună în paralel cu constituțiile Spartei, ale Romei sau Cartaginei. O astfel de comparație ar fi, spune el, injustă, căci doctrinele lui Platon n-au fost niciodată aplicate și nu se poate spune care-ar fi consecințele lor practice. La fel ar fi stabilirea unei apropieri între o statuie și un om viu. Oricât de admirabilă ar fi opera artistului, o paralelă între un lucru animat și un lucru inanimat va fi întotdeauna defectuoasă și nu prea convenabilă.³² Și totuși, ca Platon, ca Herodot și ca Aristotel, Polybe admite trei mari forme de guvernământ: regalitatea, aristocrația și democrația³³ care, corupându-se, devin monarhie, oligarhie și ochlocrație³⁴. Împreună cu Platon, el admite că cea mai bună constituție, cea mai perfectă, ar fi aceea care ar reuni cele trei forme principale combinându-le într-o justă măsură.³⁵ Romanii, tocmai pentru că au știut să realizeze această combinație și să stabilească între cele trei forme un echilibru înțelept, au devenit superiori tuturor celorlalte națiuni. Consulii, Senatul și poporul participând cu toții la afacerile publice în proporțiile cele bune, nu amintesc oare, într-adevăr, regalitatea, aristocrația și democrația?³⁶ Lycurg deja remarcase că o formă simplă, bazându-se pe un principiu unic, nu poate dura, că ea

²⁷ Aristote, *Politique*, IV, 9, & 10.

²⁸ Claude Mossé, *op. cit.*, p. 368.

²⁹ Aristote, *Rhétorique*, I, 8, 1365b.

³⁰ Aristote, *Politique*, IV, 1294b și VI, 1317b.

³¹ J. de Romilly, *Problèmes de la démocratie grecque*, Paris, Hermann, 1975, p. 52.

³² Polybe, VI, 47, & de la 7 la 10.

³³ Polybe, VI, 3, & 5.

³⁴ Polybe, VI, 4, & 6.

³⁵ Polybe, VI, 3, & 7.

³⁶ Polybe, VI, 11, & 5.

decade ca urmare a exagerării defectului care-i este propriu³⁷. Idealul de obținut este deci o constituție mixtă.

Polybe nu ascunde, de altfel, că cele mai bune forme de guvernământ sunt, ca toate lucrurile umane, expuse maladiei și morții. Într-un expozeu simplu și luminos, el arată cum anume regalitatea poate, aproape insensibil, să se transforme în tiranie insuportabilă. Transformarea realizată, cetățenii cei mai recomandabili prin meritele lor nu mai pot să tolereze injustițiile tiranului și iau inițiativa unei revoluții. Recunoscător pentru serviciul pe care i l-au adus debarasându-l de tiran, poporul îi lasă pe acești cetățeni să exerseze puterea. Aceasta este aristocrația care, la rândul ei, se transformă și degenerază în oligarhie. Atunci când este sătul de dominația oligarhilor, poporul îi vânează și păstrează pentru el conducerea afacerilor. Atunci există democrație. Dar, cu timpul, democrația se va schimba în ochlocrație, odată cu excesele obișnuite: crime, proscrieri, împărțirea pământurilor. Cetățenii onești, pentru a pune capăt tuturor acestor nelegiuiri, vor căuta un salvator, capabil să restabilească ordinea, dar care, odată sarcina sa îndeplinită, nu va întârzia să restaureze monarhia în folosul său. Există aici, după cum vedem, un cerc fără sfârșit de guvernăminte, o mișcare ciclică pe care națiunile o parcurg complet și ele se află astfel, la intervale mai lungi sau mai scurte, readuse în punctul lor de plecare pentru a reîncepe aceeași călătorie.³⁸

5. Democrația pusă în practică pornind de la doctrinele filosofilor.

Dacă după ce am expus doctrinele teoreticienilor, am trece la observarea faptelor, am constata că în cetățile grecești, la Atena în special, democrația a fost mai întâi moderată. Constituția pare să pună în principiu egalitatea drepturilor; dar egalitatea, așa cum o înțelege ea, este proporțională cu aptitudinile și meritele. Totuși, cum este dificil să spui care este valoarea personală a fiecărui cetățean luat în particular, te legi, pentru a determina partea care-i revine fiecăruia, de un anumit semn exterior, cel mai des, de bogăție. Cetățenii sunt clasați după recensământul bunurilor și li se acordă drepturi proporționale cu această clasificare. Membrii claselor inferioare nu sunt total excluși de la orice participare la guvernare; ei intervin în conducerea afacerilor publice, fie aflându-se în adunarea poporului, fie alegând în magistraturi cetățenii claselor superioare pe care-i consideră cei mai merituoși, fie împărțind dreptatea în tribunale. Dar, în fapt, ei nu uzează deloc de drepturile a căror folosință o au. Săraci, în majoritate, și obligați să-și câștige viața prin munca cotidiană, ei trebuie adesea să ezite să-și părăsească atelierul pentru a se duce la adunare sau în tribunale. Cetățenii bogați și cei din clasa intermediară sunt cei care guvernează și care judecă. Se poate spune că, în fapt, dacă nu în drept, această democrație este încă, într-o oarecare măsură, o timocrație.

Pentru a-i da formei democratice întreaga sa dezvoltare, trebuie mai întâi să se facă să dispară condițiile de cens pentru admiterea în funcțiile publice. Orice

³⁷ Polybe, VI, 10, & 2.

³⁸ Polybe, VI, de la 5 la 9.

cetățean ar putea, atunci, să fie investit cu o magistratură. Dar mai trebuie ceva în plus; căci dacă funcțiile rămân gratuite, cei săraci nu vor putea să le îndeplinească. Se va cere deci în principiu ca orice cetățean care ia activ parte la guvernarea statului, oricât de minimă ar fi această participare, să primească un salariu.³⁹ Asistarea la adunări va da ea însăși loc la o indemnizație care să reprezinte timpul consacrat lucrului public. Cei săraci nu se vor mai teme că pierd timpul inutil amestecându-se în guvernarea și administrarea cetății. Atrăși de strălucirea unei sume, modică, fără îndoială, dar suficientă pentru nevoile de o zi și pe care o vor câștiga fără dificultate, ascultând oratorii sau asistând la dezbaterile judiciare, vor veni în mare număr la adunare sau în tribunale. Democrația va exista atunci în fapt ca și în drept; nu se va mai vorbi de egalitate proporțională, egalitatea va fi, veritabil, absolută.

Dacă poporul este, în marea majoritate, animat de bune intenții, dacă este destul de puternic și destul de instruit ca să reziste la relele sugestii și să fie antrenat în acțiuni negândite, inconvenientele acestei forme de guvernământ nu vor fi prea sensibile. Dar experiența republicilor grecești arată tocmai lejeritatea cu care masele acordă încrederea. Într-un timp scurt, cetățeni fără vreo valoare reală pot căpăta asupra unei mulțimi impresionante un ascendent de care vor abuza pentru satisfacerea invidiilor personale.

Poporul fiind suveran, adunarea generală a poporului trebuia să judece, în ultim resort, toate chestiunile importante.⁴⁰ În mod obișnuit, există sau ar trebui să existe funcționari speciali care vor convoca această adunare, comisii sau consilii care vor pregăti aceste deliberări, magistrați care vor prezida și vor dirija deliberările, dar întotdeauna adunarea va fi cea care va discuta și va statua suveran. Orice cetățean major și care se bucură de drepturile sale civile poate să asiste la adunare și să ia cuvântul. Votul va avea loc individual, toți votanții având drepturi perfect egale.

Când democrația era moderată, reuniunile adunării nu erau prea numeroase. Dar de cum democrația devine absolută, poporul se reunește foarte frecvent pentru că vrea să judece totul el însuși.⁴¹ Săracii, care beneficiază acum de un salariu, se duc în afluență de bunăvoie spre Agora sau Pnyx, unde formează majoritatea, în timp ce bogații, care se simt neputincioși să dirijeze mulțimea și să împiedice adoptarea unor măsuri regretabile, abdică și se ocupă de afacerile lor personale.⁴² De la o extremă, se trece deci la o alta. Pentru a obține o adunare în regulă în care toți își vor apăra interesele, guvernământul neaparținând bogaților cu excluderea săracilor, nici săracilor în detrimentul bogaților, ar trebui ca, după ce săracii au fost atrași de importanța unei indemnizații care să compenseze prejudiciul ce rezultă din suspendarea muncii lor, să fie reținuți cei bogați prin

³⁹ E. Curtius, *Histoire grecque*, t. II, p. 497 și urm.

⁴⁰ Aristote, *Politique*, VI, 5, & 10.

⁴¹ Aristote, *Politique*, IV, 12, & 8 și 9.

⁴² Aristote, *Politique*, IV, 5, & 5 și VI, 1, & 10.

amenințarea unei amenzi considerabile pe care ar primi-o în ziua în care nu s-ar afla în adunare.⁴³ Ar trebui, de asemenea, dar sarcina este delicată, să se găsească un mod de calcul care să salveze cu adevărat dreptul minorității în număr, când ea are pentru ea o puternică majoritate de cens.⁴⁴ Dacă, într-adevăr, voința celui mai mare număr luat aritmetic face legea, ar fi de temut ca niște măsuri injuste să nu fie adoptate în detrimentul unei minorități compuse din persoanele cele mai bogate și cele mai slabe.⁴⁵

Principiul democrației absolute trebuie să aibă această altă consecință, aceea ca toți cetățenii să poată să ajungă la magistraturi. Perspectiva de a fi într-o zi investit cu un comandament va face ca fiecare să se resemneze de bunăvoie să se supună momentan egalului său.⁴⁶ Se vor trage deci la sorți magistraturile cel puțin de fiecare dată când nu se va cere în mod imperios o mare experiență personală.⁴⁷ Nu vor exista deci magistraturi perpetue⁴⁸; funcțiile vor avea o durată pe cât de posibil de scurtă și aceeași persoană nu va putea să exercite de mai multe ori aceeași magistratură⁴⁹. Niște magistrați astfel aleși vor fi oare accesibili la corupție? La această întrebare delicată se poate răspunde că libertatea de acuzație acordată primului venit contra oricărui și certitudinea, în caz de greșală, de a fi citat în fața judecătorilor al căror interes va fi același cu al poporului, vor trebui să inspire niște reflecții utile celor care ar fi tentați să abuzeze de puterea pe care soarta le-a atribuit-o.⁵⁰

Să notăm de altfel că chiar în epoca când democrația și-a luat întregul său avânt, se recunoaște foarte înțelept că anumite funcții n-ar putea fi încredințate primului venit desemnat de hazardul tragerii la sorți. Acestea erau, la Atena, funcțiile de strateg care au rămas întotdeauna elective. Dar cum să-i descoperi pe cetățenii cei mai demni să ocupe aceste posturi dificile? Atenienii s-au gândit că alegerea ar trebui să fie lăsată întregului popor. Aristotel îi aprobă din două rațiuni. Fiecare dintre alegători, luat izolat, nu este, fără îndoială, un om remarcabil; dar fiecare are bucățica lui de virtute și de înțelepciune, și toți, reunindu-se pentru a vota, formează, întru câtva, un singur om având un simț moral și o inteligență mult superioară aceluia ale unui individ, oricât de distins s-ar presupune că este el, care va fi însărcinat cu alegerea.⁵¹ În al doilea rând, o masă considerabilă de alegători este mai puțin ușor de corupt decât un individ sau un mic număr de indivizi; ea este, de asemenea, mai puțin accesibilă pasiunilor și erorilor care decurg din

⁴³ Aristote, *Politique*, IV, 10, & 7 și 8.

⁴⁴ A se vedea metoda propusă de Aristotel, *Politique*, VI, 1, & 13.

⁴⁵ Aristote, *Politique*, VI, 1, & 12.

⁴⁶ Aristote, *Politique*, VI, 1, & 6 și 7.

⁴⁷ Aristote, *Politique*, VI, 1, & 8.

⁴⁸ Aristote, *Politique*, & 10.

⁴⁹ Aristote, *Politique*, VI, 1, & 8.

⁵⁰ Cf. Grote, *Histoire de la Grèce*, T. XI, p. 37.

⁵¹ Aristote, *Politique*, III, 6, & 4 și 5.

aceasta.⁵² Toate acestea sunt adevărate, dar cu o condiție a cărei necesitate Aristotel o recunoaște în mod loial și care, din nefericire, nu se întâlnește întotdeauna, și anume, cu condiția ca multitudinea să fie formată aproape exclusiv, sau cel puțin într-o foarte mare majoritate, din oameni onești ca indivizi și ca cetățeni.

Democrațiile, chiar și moderate, nu sunt favorabile unei mari extensii a averilor. Solon, dacă trebuie să-i dăm crezare lui Aristotel, nu i-ar fi permis unui cetățean să dobândească o cantitate nelimitată de imobile.⁵³ Alți legiuitori au ajuns la același rezultat prohibind alienarea pământurilor, în afara cazului de necesitate bine constatată și chiar apărând împrumutul ipotecar.⁵⁴ Dar totuși posesorii de pământuri sunt tratați cu o oarecare complezență; micii proprietari funciari și agricultorii apar ca niște excelenți cetățeni, care trebuie menajați pentru că sunt conservatorii instituțiilor regulat stabilite și care simpatizează puțin doctrinele revoluționare. Democrația absolută acționează într-un mod complet opus; ea nu este suficient de respectuoasă cu drepturile dobândite. Confiscarea averilor, împărțirea pământurilor, abolirea datoriilor⁵⁵ adică obligația impusă creanțierilor de a le da debitorilor lor dobânzi regulat percepute, atribuirea către mulțime a resurselor bogăției publice în timp ce cetățenii cei mai bogați să suporte direct sarcinile statului, sunt măsuri în fața cărora demagogii nu se dau îndărăt, convinși că fără ele egalitatea pe care vor s-o atingă nu va putea niciodată să fie stabilită.⁵⁶

O democrație nu va vedea fără neliniște un cetățean dobândind, pentru o cauză oarecare, o influență preponderentă în stat: nu ne este oare permis, într-adevăr, să ne temem, ca acest cetățean să nu abuzeze de marele său noroc politic pentru a aduce atingere constituției? Se va imagina, pentru a contracara pericolul, ca persoana judecată drept redutabilă pentru democrație, să fie îndepărtată pentru un timp mai lung sau mai scurt. De aici ostracismul din Atena și instituțiile analoge pe care le găsim în Argos, Megara, Efes, Milet și Siracuză.⁵⁷ Atunci când exista, nu pericol mai mult sau mai puțin iminent, un atentat real contra constituției democratice, pedeapsa era mai riguroasă: o acțiune publică era acordată contra delinventului.

În ciuda tuturor precauțiilor luate pentru a asigura perpetuitatea guvernământului popular, aproape toate statele grecești, spre sfârșitul sec. IV î.Ch., oferă durerosul spectacol al luptelor deschise între democrația absolută, cu unele dintre excesele sale, și o minoritate reacționară care cere din străinătate sprijinul de care are nevoie pentru a se lupta cu șanse de victorie. Rezultatul acestor războaie interne, în care se găseau amestecați inamicii ereditari, era ușor de prevăzut și rezultatul nu s-a lăsat așteptat. Cetățile grecești și-au pierdut subit independența,

⁵² Aristote, *Politique*, III, 10, & 6.

⁵³ Aristote, *Politique*, II, 4, & 4.

⁵⁴ Aristote, *Politique*, VI, 2, & 5.

⁵⁵ Plutarh, *Quaestiones graecae*, 18.

⁵⁶ Platon, *Leges*, II, p. 664 d

⁵⁷ Aristote, *Politique*, V, 3, & 3

această independență care este principiul fundamental al guvernământului democratic⁵⁸. Este oare o democrație serioasă aceea pe care o întâlnim uneori la Atena, după bătălia de la Cheronee, distrusă de Antipater, restabilită de Polyspechon, distrusă iarăși de Casandra, apoi restaurată de Demetrius etc.?

6. Concluzie. Putem concluziona că gânditorii secolului al IV-lea î.Ch, cu toate contradicțiile, reticențele, precauțiile la care erau constrânși deoarece trăiau și scriau în cetatea "...care detestă cel mai mult puterea autoritară"⁵⁹, se afirmă, finalmente, ca partizani ai puterii unuia singur. "Democrațiile pot diferi în organizarea lor, ele au, în general, acest punct în comun, și anume faptul că totul se face în ele sub domnia legii; din contră, în ultima formă pe care o menționează Aristotel, suveranitatea nu mai aparține legii, ci masei... căci poporul devine un monarh, ființă unică, chiar dacă compusă dintr-o multitudine. Un popor de acest fel, ca monarh ce este, caută să domească singur, deoarece respinge domnia legii, și devine un despot, atât de bine încât flatatorii se află la loc de cinste; și o democrație de acest fel corespunde tiraniei printre monarhii."⁶⁰

⁵⁸ Aristote, *Politique*, VI, 1, & 6.

⁵⁹ Isocrates, *Nicoclès*, 24.

⁶⁰ J. de Romilly, *Problèmes de la démocratie grecque*, Paris, Hermann, 1975, p.122.